

Rafik Schami'nin Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı Adlı Romanında “Kültürel Bellek”in Yansımaları

Özlem Züleyha KURAN*

Özet

Rafik Schami, Arap asıllı ve Şam doğumlu olmakla birlikte hayatını Almanya’da devam ettirmekte olup göçmen edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Yazarın Orta Doğu’nun çalkantılı siyasi hayatına dair sahnelerin yer aldığı ve bir kaçışla başlayan göç serüvenini konu edindiği *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı* adlı romanı, onun hayatından izler taşımasının yanı sıra kültürel kimliğinin de izlerini taşımaktadır. Toplumların efsanevi anlatılarını, geçmişte yaşananları, biçimlendirilmiş ve törensel belirli bir yapıda, geleneksel unsurlarla taşınmasını sağlayan bellek biçimi, kültürel bellek olarak adlandırılır. Bu çalışma, Schami’nin söz konusu romanında göç sonrasında kültürel bellek ortamından uzaklaşan kahramanın yaşamı ve hatıralarında, toplumların bağlayıcı yapısını meydana getiren kültürel belleğin izlerine odaklanır. Schami’nin romanından hareketle toplumsal ortamını terk etmek zorunda kalan bireyin, kültürel hafızasının oluşum sürecinin kesintiye uğramasına rağmen kültürel kopuşun meydana gelip gelmediğini ve kültürel kodların tamamının yok olup olmadığını Jan Assmann’ın kültürel bellek ve kimlik tanımlamaları bağlamında açıklamaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bellek, Rafik Schami, Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı.

Reflections of “Cultural Memory” in Rafik Schami’s Novel Called Sophia or the Beginning of All Tales

Abstract

Although Rafik Schami is of Arab origin and born in Damascus, he continues his life in Germany and is one of the important names of immigrant literature. The author’s novel, *Sophia or the Beginning of All Tales*, which includes scenes of the turbulent political life of the Middle East and is about the migration adventure that started with an escape, bears traces of her cultural identity as well as traces of her life. The form of memory that enables societies to convey their legendary narratives and past experiences in a specific structured and ceremonial structure with traditional elements is called cultural memory. This study focuses on the traces of cultural memory that creates the binding structure of societies in the life and memories of the hero of Schami’s novel, who moves away from the cultural memory environment after migration. He argues that although the formation process of the cultural memory of the individual who is forced to leave his social

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, e-mail: ozkuran@aybu.edu.tr/
ozlem_kuran@hotmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-1151-4600>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Kuran, Ö. Z. (2023). Rafik Schami’nin Sophia veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı adlı romanında “kültürel bellek”in yansımaları. *Küllüye*, [Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı Özel Sayısı], 371-394. <https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1360849>

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
15 Eylül 2023	24 Ekim 2023	Araştırma Makalesi	371-394
15 September 2023	24 October 2023	Research Article	

environment is interrupted, cultural rupture does not occur and not all cultural codes disappear. Based on Shami's novel, it tries to explain in the context of Jan Assmann's definitions of cultural memory and identity whether cultural rupture occurs and whether all cultural codes disappear despite the interruption of the formation process of the cultural memory of the individual

Key Words: Cultural Memory, Rafik Schami, Sophia or the Beginning of All Tales.

Extended Abstract

Rafik Schami is one of the most important figures of immigrant literature. The author is an Arab origin and born in Damascus. He continues his life in Germany. Schami's novel Sophia or The Beginning of All Tales represents both sections of the turbulent political life of the Middle East and a life adventure that begins with escape. This study focuses on how the cultural identity of the individual who leaves the cultural memory environment that enables the transmission of the narratives and traditions of the society is shaped based on Rafik Schami's novel Sophia or The Beginning of All Tales. It is based on Jan Assmann's concepts of cultural memory and identity. Individuals assume different roles and identities in society throughout their lives. This situation, which continues as a natural process in the life of an individual, becomes perceived at the level of consciousness because of an individual's contact with different ethnic and ideological groups. Therefore, the individual achieves awareness of his/her own identity and different identities. One of the phenomena that prepares the ground for the individual to encounter different cultures and achieves awareness about his/her cultural identity is migration. Migration is an important phenomenon for both society and the individual. Migration, especially the migration that the individual must experience at an early age, is the story of a cultural rupture, of the interruption of the social existence and identity construction process. This rupture does not destroy all cultural codes, but it changes and transforms a significant part of them. The individual who must migrate is separated from his/her cultural environment. How much of the cultural codes can the individual preserve in this case? How does the cultural identity of the individual change? The study aims to answer these questions through the characters in Rafik Schami's novel.

Rafik Schami's Sophia or The Beginning of All Tales bears traces of the life of the author, himself an immigrant. In this novel written in German, Schami deals with the existence of Sophia as the determining person of the intersection of Salman Baladi and Karim's lives and the life adventure shaped by two escapes in two different times, along with time, space, and cultural differences. The novel, which consists of 43 separate chapters, each of which is named after the content, has an organic structure within itself and the novel, which includes different life stories, presents a unity. The events, which take place in a wide range of locations from Damascus to Germany, from Germany to Rome, are conveyed to the reader within a framework shaped by many individual, political, and cultural elements. In the novel, which ends before the Arab Spring, traces of individual and cultural memory

are traced through the lives of the protagonists in Damascus, which has become the symbol of hope, search, and salvation.

Salman Baladi, one of the main characters of Rafik Schami’s *Sophia or the Beginning of All Tales*, spent more than forty years from 1969 to 2010 as an expatriate, away from his homeland, family, and cultural environment. Salman Baladi’s homeland Damascus, which he had to leave due to his political offence, was initially a place he had to flee from. Forced to emigrate in the spring of his youth, Baladi spent his student years in Germany, where he studied at university. After ten years of expatriate life in Germany, he moves to Rome after marrying Stella, an Italian woman he falls in love with.

The place of expatriation is now Rome for him. Damascus is a place of longing and memories. At the same time, Damascus is the place of Baladi’s connection with his culture. Baladi, who is cut off from his cultural environment, tries to maintain his connection with his culture through his memories or by repeating actions and phenomena that remind him of his ethnic identity. Baladi’s longing for his homeland Damascus manifests itself in various ways until he flies to Damascus on 5 December 2010 after the amnesty for political criminals. Baladi stayed in Damascus for five weeks from 5 December 2010 until 9 January 2011. However, due to the reopening of his political offense file, he became a fugitive in his homeland for the second time. For this reason, the five weeks he spent as a fugitive seemed too long to him. He had to leave his homeland Damascus for the second time on 9 January 2011, just before the Arab Spring. Salman Baladi spent a significant part of his character’s life away from his family and homeland. When the development of cultural identity is analyzed through this novel character, it is seen that his being away from his cultural environment due to migration has brought along his cultural change and transformation. He tried to maintain many things that construct his cultural and social identity and take place in cultural memory in his life and individual identity, but a significant change will inevitably occur. The bad experiences he had to live in his homeland after a long break of forty years offered the reader the opportunity to observe the awareness of this change. It can be said that the cultural memory of the individual, whose cultural identity construction process continues throughout his life, is also in change and transformation due to the experiences he has lived and acquired.

Giriş

Asıl adı Süheyl Fadıl olan Rafik Schami (Arapça: رفیق شامي), Süryani-Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak 1946 yılında Şam’da doğdu. Fırıncı olan babası tarafından Lübnan’da yatılı bir manastır okuluna gönderildi ve daha sonra Şam’da kimya, matematik ve fizik alanında öğrenim gördü. (<https://kataranovels.com> [26.05.2023] 1965 yılında kurucularından biri olduğu el-Muntalak adlı dergide editörlük yaptı. Bu dergi, 1970 yılına kadar yayın hayatını sürdürdü. (<https://www.goethe.de> [2.07.2023] 1970 yılında sansürden ve zorunlu askerlik görevinden kurtulmak için Suriye’den Lübnan’a gitti; ertesi yıl Almanya’ya taşındı.

Schami orada ufak tefek işlerde çalışırken kimya alanındaki eğitimine devam ederek 1979'da bu alanda doktora eğitimini tamamladı. Almanya'da da edebiyatla olan bağını kesmedi. 1980 yılında "Südwind" adını taşıyan edebiyat grubunu kurarak PoliKunst hareketinin bir parçası oldu. 1982'den itibaren kendini yazmaya adan Schami "Südwind" edebiyat grubundaki meslektaşlarıyla birlikte 1980-1985 yılları arasında Almanya'daki kadın ve yabancı yazarların eserlerinden seçmeler içeren 13 ciltlik bir koleksiyon yayımladı. Alman göçmen edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olarak değerlendirilen ve çok sayıda ödül alan Schami'nin kitapları 29 dile çevrildi. Başlıca eserleri şunlardır:

- *Andere Märchen, 1978*
- *Das Schaf im Wolfspelz: Märchen und Fabeln, 1982*
- *Luki: die Abenteuer eines kleinen Vogels, 1983*
- *Das letzte Wort der Wanderratte: Märchen, Fabeln und phantastische Geschichten, 1984*
- *Der Fliegenmelker: Geschichten aus Damaskus, 1985*
- *Weshalb darf Babs wieder lachen?, 1985*
- *Der erste Ritt durchs Nadelöhr: noch mehr Märchen, Fabeln und phantastische Geschichten, 1985*
- *Bobo und Susa: Als der Elefant sich in eine Maus verliebte, 1986*
- *Der Kameltreiber von Heidelberg 1986*
- *Eine Hand voller Sterne, 1987*
- *Malula: Märchen und Märchenhaftes aus meinem Dorf, 1987*
- *Als die Puppen aus der Reihe tanzten 1987*
- *Die Sehnsucht fährt schwarz: Geschichten aus der Fremde, 1988*
- *Erzähler der Nacht, 1989*
- *Der Löwe Benilo, 1989*
- *Der Wunderkasten, 1990*
- *Der fliegende Baum: Die schönsten Märchen, Fabeln und phantastischen Geschichten, 1991*
- *Der ehrliche Lügner, 1992*
- *Das ist kein Papagei, 1994*
- *Reise zwischen Nacht und Morgen, 1995*
- *Der Schnabelstehe'r, 1995*
- *Fatima und der Traumdieb, 1995*
- *Loblied und andere Olivenkerne, 1996*
- *Milad: von einem, der auszog, um einundzwanzig Tage satt zu werden, 1997*
- *Gesammelte Olivenkerne, 1997*
- *Vom Zauber der Zunge, Reden gegen das Verstummen, 1998*
- *Die dunkle Seite der Liebe, 2004*
- *Was ich schaffe, überdauert die Zeit, 2008*
- *Das Geheimnis des Kalligraphen, 2008*
- *Die geheime Mission des Kardinals, 2019*

Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı, Bir Avuç Yıldız, Malula’dan Masallar, Dürüst Yalancı, Gece ile Sabah Arasında Yolculuk, Gece Masalcısı, Sineksağan, Mario Usta’nın Yaramaz Kuklaları ve Widu’nun Kalbi Schami’nin Türkçeye çevrilen eserleri arasında yer alır.

Rafik Schami, eserlerinde Arap aile ve sosyal yapısı hakkında olumlu bir bakış açısı sunsa da, Suriye siyaseti, yolsuzluk, sansür, sivil ve insan hakları gibi meseleler hakkında eleştirel yorumlara sıklıkla yer verir. Bu sorunlar nedeniyle Schami bizzat Suriye’yi terk etmiş ve ülkesine geri dönememiştir. Kurgular çoğunlukla Şam’da, bazen de yazarın ailesinin köyü olan Malula’da geçer. Arap dünyasındaki hayatı anlattığı eserlerinde, gerçekleri yansıtan sahneler sunarak günlük yaşamın çeşitli yönlerine dair içgörülere yer verir. Pek çok otobiyografik unsuru bünyesinde barındıran *Eine Hand voller Sterne* adlı romanı bu duruma güzel bir örnektir. Şamlı bir gencin okul, iş ve aile hayatını okura sunan ve günlük biçiminde kaleme alınan bu eser, zorlu bir toplumsal çatışma ortamında arkadaşlık ve ilk aşk temalarını içerir. Didaktik görünmeden, ustaca okuyucuyu yabancı bir kültürdeki yaşamın zenginliği konusunda bilinçlendirir. Diğer eserlerinde benzer konuların yanı sıra iktidar baskısı, emniyet güçlerinin zorbalığı ve bir dizi darbenin siyasi değişim getirememesi nedeniyle yaşanan hayal kırıklığından söz eder.

Almanca yazılmış pek çok göçmen konulu eserden farklı olarak, Rafik Schami’nin eserleri hiçbir zaman yabancı işçilerin yaşadığı zorluklara dair bir ağzıta dönüşmez ya da Alman yabancı düşmanlığının ifşa edilmesine dair bir başkaldırı eserlerinde yer almaz. Aksine o, kültürel çeşitliliğe sempati ve hoşgörü duyar. Bu nedenle Schami’nin yazılarında Alman karşıtı politik söylem aramak hatadır. Onun en sert eleştirisi, Almanya’ya yerleşen yabancıların kendi kültürel kimliklerini terk etmeleri gerektiği anlamına gelen asimilasyon ilkesine yöneliktir. Etnik azınlıkların görünmez olması yönündeki baskıya karşı Schami, Polikunst hareketin temel ideali olan çok kültürlü toplum kavramını cesurca savunmaktadır. *Geschichten aus dem Damaskus* adlı hikaye koleksiyonunda yer alan *Der Fliegenmelker* adlı hikayesinde yaptığı orman ve kibrit çöpü benzetmesi, birlikte yaşamının önemine vurgu yapar. Çoğu eserinde Şam’da yaşanan çalkantılı siyasi hayattan kesitler sunan Schami, yaşadığı ülke Almanya hakkında ise genel olarak olumlu bir görüşe sahiptir. Röportajlarında ve konuşmalarında, hoşgörüsüzlüğe karşıt bir tavır alarak Almanların yabancı unsurları kucaklama geçmişi nedeniyle iyi bir konuma sahip bir halk olduğundan iyimser bir şekilde bahseder.

Schami’nin üslubunun en önemli özelliklerinden biri de Arap sözlü tahkiye geleneğine olan yakınlığıdır. Eserlerini Almanca olarak kaleme aldığı dikkate alındığında Arapça ve Almanca anlatı geleneklerini ustalıkla bütünleştirir. Hikâye anlatıcıları favori kahramanlarıdır. Geleneksel hikâye anlatımının ağırlıklı olması Schami’nin hedef kitesinin son derece değişken olmasına olanak sağlar: Örneğin, eserlerinden bazıları çocuk edebiyatı olarak yayımlansa da (resimli kitaplar,

kasetler), hedef kitlesi bununla sınırla kalmayarak gençlik, genç yetişkin ve yetişkin edebiyatını da kapsar. (<https://alchetron.com/Rafik-Schami> [10.07.2023]

Rafik Schami'nin çalışmaya konu olan *Sophia oder Der Anfang aller Geschichten (Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı)*¹ adlı romanı ise yazarın kendi hayatından izler taşır. Schami, Salman ve Kerim'in hayatının kesişim noktasının belirleyici kişisi olarak Sophia'nın varlığını ve farklı iki zamanda iki kaçışın şekillendirdiği hayat serüvenini zaman, mekân ve kültürel farklarla birlikte Almanca olarak kaleme aldığı bu romanında konu edinir. Her bölümün içerikle uyumlu şekilde adlandırıldığı 43 ayrı bölümden oluşan roman, kendi içinde organik bir yapıya sahiptir ve farklı yaşam öykülerinin yer aldığı roman bir bütünlük arz etmektedir. Şam'dan Almanya'ya, Almanya'dan Roma'ya geniş bir mekânda işlenen olaylar; bireysel, siyasi ve kültürel pek çok unsurun şekillendirdiği bir çerçeve içerisinde okuyucuya aktarılır. Arap Baharı öncesinde son bulan romanda, kimi zaman umudun kimi zaman arayışın kimi zamanda kurtuluşun simgesi hâline gelen Şam'da kahramanların yaşamları üzerinden bireysel ve kültürel belleğin izleri sürülür.

Geçmişin ve Anıların Saklı Kabı: Kimlik ve Hafıza/Bellek

Kimin hatırladığı, mekânsal ve zamansal olarak hangi bağlamda hatırladığı ve neyin hatırlandığı bellek tanımlamalarında önem arz eder.² Bununla birlikte bu hatırlamanın aktarımı mümkün kılıp kılmadığı ve bireyin kimliğinin inşasındaki rolü ve izleri de aynı derece de önemlidir. Kültürel olanın hatırlanması, aktarılması bireyin toplumsal bir çerçevede benzer davranış biçimleri geliştirmesini de etkiler. Bireysel ve toplumsal hatırlamanın varlığı ve kültürel alana aktarılabilir olarak korunması, geçmişin şimdiyle kurduğu ilişki temelinde tekrarlanarak, yorumlanarak ve gelenekle ilişkilendirilerek mümkün kılınabilir. Ayrıca hatırlama, kültürel sürekliliği de sağlar. Kültür ve toplum ise bireyi biçimlendiren önemli iki olgu olarak kabul edilebilir. Bu konudaki farkındalık da kimlik kavramını beraberinde getirir. “Kimlik bir bilinç sorunu, daha doğrusu kişinin kendi hakkında bilinçsizce oluşan algılayışının bilince çıkmasıdır. Bu hem toplumsal hem de bireysel düzeyde geçerlidir” (Assmann, 2022, s.139). Birey hem kendisini ayrıcalıklı kılan özellikleri konusunda bir farkındalık kazanarak hem de toplumsal alandaki var olma alanlarıyla bir kimlik bilinci geliştirir. Bu nedenle birey ve toplum arasındaki ilişki iki yönlü olarak ele alınır; birey toplumun bir parçası olarak bütüne bağlıdır ve kimliğini ait olduğu bütün içindeki rolüyle kazanır. Ayrıca, bütünü yani toplumu

¹ Çalışma boyunca, Rafik Schami'nin *Sophia oder Der Anfang aller Geschichten* adını taşıyan eserinin *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı* olarak Türkçeye aktarılan şekli tercih edilecektir.

² Bireysel, kolektif ve kültürel belleğin tanımları ve bu konuda farklı bilim insanlarının görüşlerinin kısa ve öz bir şekilde yer aldığı şu çalışmaya bakılabilir: İlhan, M. E. (2015). Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies*, 10(8), 1395-1408.

oluşturan da bireylerdir (Assmann, 2022, 140-141). Jan Assmann, toplumsal ve bireysel düzeyde bilince çıkan kimlik türlerini bireysel, kişisel ve ortak kimlik adlandırmalarıyla ele alır. Rafik Schami'nin *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı* adlı eserinde bu bağlamda değerlendirilecek örnekler mevcuttur. Schami'nin zamansal olarak Arap Baharı'nın hemen öncesine dair ortamdaki sahnelerin yer aldığı söz konusu romanı, 2006 yazında konu edilen bir olayla başlar ve 2011 yılının Ocak ayında roman kahramanlarından birinin umuda yolculuğunun gerçekleşmesiyle son bulur. Roman zamanı genişletilerek 1900'lü yılların başlarında meydana gelen olaylara da romanda yer verilir. Sophia'nın, gençken sevgilisi olan Kerim ve oğlu Salman Baladi karakterleri üzerinden olayların kurgulandığı romanda, olaylar arasındaki ortak bağı kuran roman kişisi Sophia'dır. Sophia'nın oğlu Salman, İtalyan karısı Stella ve on beş yaşındaki oğlu Paolo ile birlikte Roma'da yaşamaktadır ve Roma merkezli İtalya, Kuveyt ve Dubai'de de birkaç şubesi bulunan gıda ithalatı ve ihracatı yapan büyük bir şirketin sahibidir. Salman'ın geçmişine perde aralayan ve onu bireysel kimlik olarak adlandırılabilen kendi benliği ile ortak kimliğini belirleyen kültürel kodlarının şekillendirdiği yaşam öyküsünü okurun tanıklığına hazırlayan olay, 2010 yılının Ocak ayında memleketi Suriye'de bütün siyasi suçlar için genel affın çıkmış olmasıdır. Romanı Salman karakteri üzerinden başlatan bu olay ile okur, hem onun kendi vatanına dair hatıraları ve Şam'a dönüşü ile bireysel ve kültürel değişimine, gözlemlerine hem de göç ettiği, kök salmaya çalıştığı Heidelberg ve Roma'daki çabalarına şahitlik eder. Genel affın çıkış haberinden sonra 2010 yazında vatanı Şam'a gitmeye karar verir ve 5 Aralık 2010 tarihinde Roma'dan Şam'a giden uçağına binene kadar geçen sürede roman karakterinin geçmişi ve Şam'a dair hatıraları aktarılır. Yazar, karakterin Şam'dan kaçışıyla başlattığı olaylar dizisine yer verdiği ilk bölümde Salman'ın hatıralarını canlandıran bölüme “*Nostalji ve Hafıza*” başlığını verir (Schami, 2019, s. 24). Hafıza, hatırlama ve unutmaya kavramları hakkında bazı sorgulamaları da içeren bu bölüm, Salman'ı şekillendiren ve gurbette geçen kırk yılın pek çok anısına kapı aralar. Salman, 1967 Arap devletleri ile İsrail arasındaki savaştan sonra rejim karşıtı Kızıl Özgürlük Örgütü'ne katılır ve bu örgüt devlet tarafından 1969'da dağıtılınca kendisi de arananlar listesinde yer alır ve ölüme giden bu süreçten kurtulmak için tek çaresi Şam'dan kaçmaktır. Salman, Şam'dan önce babasının Lübnan'da yaşayan kardeşi Amalia halasının yanına oradan da eğitim almak üzere Almanya'ya kaçar. Salman, kendi bilincinde oluşturduğu ve koruduğu bireysel kimliğini (Assmann, 2022 s. 141) etkileyen bu kaçışı, bireylerin kendilerini aynı, eşit kabul etmeleri ve kendilerini bir kimlikte tanımlamalarıyla meydana gelmiş ortak kimliği (Assmann, 2022, s. 142) inşa eden kültürel bellekte yer alan bir olayla özdeşleştirir:

“Kaçmak, diye düşündü birdenbire, bir kader gibi, bir alamet gibidir ve Arap kültürünün değişmez yoldaşdır. Tuhaf! Yahudiler, takvimlerini dünyanın yaratılışıyla, yani Rabbinik geleneğe göre İÖ 3761 yılıyla başlatırlar. Hıristiyanlar da Hazreti İsa'nın doğumunu

milat alırlar ama Müslümanlar, tarihi Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye [hicret ederek] hayatını ve misyonunu kurtarmasıyla başlatırlar..." (Schami, 2019, s. 30)

İnsan hayatı boyunca var olduğu toplum ve kültür içinde farklı roller üstlenir ve çeşitli sosyal grupların içinde birey olarak var olur. Jan Assmann, ortak kimlik kavramıyla "bir grubun yarattığı ve üyelerinin özdeşleştiği imge"nin anlaşılması gerektiğini belirtir. Ona göre Ortak kimlik, "söz konusu bireylerin *özdeşleşmeleriyle* ilgili bir konudur" ve kendi başına bir ortak kimliğin varlığı söz konusu olamaz. "Kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığı ölçüsünde var olur. Grup üyelerinin bilincindeki canlılığı ölçüsünde ve onların düşüncesi ya da eylemini etkilediği ölçüde güçlü ya da zayıftır" (Assmann, 2022, s. 142). Assmann'ın bu tanımı göz önünde bulundurularak Salman'ın Kızıl Özgürlük Örgütü içindeki bir birey olarak varlığı, onun bireysel kimliğinin bir yönünü oluşturur. Onun kaçıışı sonrası ideolojisinin değerini kaybetmesi ve kendisinin gurbette tutunma çabası, onun bu örgütle olan bağını zayıflatır ve bir süre sonra da tamamen yok eder. Salman kırk yıl süren gurbet hayatından sonra Şam'ı ziyareti sırasında söz konusu örgütten tanıdığı altı arkadaşıyla bir araya geldiğinde benzer şekilde onların da örgütle bağlarının yok olduğunu görür. Örgüt, onların düşünceleri ve eylemleri üzerindeki etkisini de yitirmiştir:

"Beyrut sahilinde kendine inanmayarak başını salladı; Suriye'nin kuzeyindeki dağlarda, elinde kalaşnikofu ve 1955 yapımı Baretta tabancasıyla gerilla savaşıçılığına soyunmakla aptallık etmişti. Denize doğru çaresizce "Yeter artık, buraya kadar" diye bağırdı, sonra soğuk bir yel onu yavaş yavaş sakinleştirdi." (Schami, 2019, s. 47).

"Birkaç dava yoldaşı da gelmişti; onunla birlikte dağa çıkan Josef Samuel ve Ahmed Hariri silahlarını çabuk bırakmışlardı. Mahmud Bardoni ve Girgi Sayrafi ise tutuklanmış ve ancak yıllarca işkence gördükten sonra serbest bırakılmışlardı. Hepsi de emekli ve artık az servet sahibiydi. Onu endişelendiren tek yoldaşı Hani'ydi. Salman, onun çökmüş halini görünce irkildi. Kederli ve dalgın görünüyordu. Söylentilere göre gördüğü işkenceler yüzünden delirmişti." (Schami, 2019, s. 185-186).

"Ne tuhaf bir tesadüftü ki altı Kızıl Özgürlük üyesi kırk yıl aradan sonra tekrar bir araya gelmişti. İlyas, artık gizli serviste yüksek rütbeli bir memurdu, Salman zengin bir tüccar olmuştu ve Roma'da yaşıyordu, Josef Samuel büyük bir fabrikayı yönetiyordu, Ahmed Hariri'nin iki araba galerisi vardı, Mahmud Bardoni tarım ürünleri toplayıcısıydı, Girgi Sayrafi'nin ise bir otel zinciri vardı. Örgüt günlerinde geleceklerinin böyle olacağı söylense kimbilir nasıl tepki verirlerdi" (Schami, 2019, s. 217-218).

Küllîye

Salman’ın Kızıl Özgürlük Örgütü içerisinde edindiği kimliğinin yani sıra daha kapsayıcı bir niteliğe sahip olan Arap kimliği vardır. Bu durumu Assmann’ın “kimlik kesinlikle çoğulluk ifade eden bir kavramdır ve başka kimlikleri içerir” (Assmann, 2022, s. 145) ifadesi ile açıklamak mümkündür. Salman’ın Kızıl Özgürlük Örgütü içerisinde edindiği kimliği önemini kaybetmiş olsa da onun etnik olarak kendini tanımlayan Arap kimliği ile olan bağları daima canlılığını korur ve o, kimi zaman bu kimliği üzerinden kendisini var etme çabasında bulunur. Romanın bir diğer karakteri Sophia’nın sevgilisi Kerim ve romanda yan karakter olarak karşımıza çıkan Amalia hala için de benzer bir kimlik değişimi söz konusudur. Kerim’in kız kardeşini öldürmesi gerektiği konusunda aşiretinin aldığı kararı uygulamayarak bu durumu reddetmesi ve aşiretiyle bağının tamamen kopması, onun aşireti aracılığıyla edindiği kimliğinin anlamını kaybettirir. Ancak onun Müslüman ve Arap kimliği daimidir ve varlığını devam ettirir hatta onun Hıristiyan bir kadın olan Ayda ile yaşadığı aşk, Müslüman kimliği nedeniyle Hıristiyan Mahallesi sakinleri tarafından eleştiri konusu olur (Schami, 2019, s. 14-15). Amalia halanın ise üniversitede tanıştığı ve Katolik ailesinin aksine Protestan bir Hristiyan olan Said Bustani’yle evlenerek ailesine karşı çıkması sonucu ailesi tarafından evlatlıktan reddedilmesi de onun ailesi aracılığıyla edindiği kimliğinin anlamını kaybetmesine yönelik başka bir örnek olarak karşımıza çıkar (Schami, 2019, s. 36). Bu durum, sahip olduğu kimliğin aktarıcısı olan bireyin ortak ya da toplumsal kimliğinin belirlediği sınırların var olduğunu ve bu sınırların aşılması durumunda kimliği oluşturan grup tarafından eleştirilebileceğini gösterir.

Kültür ve toplum, insanı şekillendiren bir çerçevedir. “Bu iki olgu temel yapılar düzeyinde, mutlaka ortak olmayan ama her zaman bireysel olan bir kimlik iletir ya da “üretirler.”” Bireylerin sahip olduğu ben bilinci bu iki olgudan etkilenir. Ancak bu etkinin ortak bir kimliği meydana getirmesi için bireyin bir topluma ve onun kültürüne ait olduğunu ifade etmesi gerekir. Fakat bireyin topluma olan aidiyet duygusu doğal bir durum olarak var olur. Bireyin aidiyeti, çeşitli toplum, kültür ve yaşam biçimleri ile tanışmasının sonucunda ya da belirli bir kimlik üzerinden kendisini tanımlayan gruba dâhil olmak için katılacağı törensel bir ritüel vesilesiyle bilince çıkarılabilir. Jan Assmann’a göre “ortak kimlik, ortak aidiyetin bilince çıkarılmasıdır. Buna göre kültürel kimlik de, bir kültüre katılımın bilince çıkarılması ya da kültüre ait olduğunun ilan edilmesidir” (Assmann, 2019, s.143). Romanın asıl karakterlerinden olan Salman’ın Şam’dan kaçması ve sonrasında hem Alman hem de İtalyan kültürü ile karşılaşması onun kendisini farklı şekillerde Arap kimliği üzerinden tanımlaması sonucunu beraberinde getirir. Salman’ın evinde genellikle Arap yemekleri yapması ve hatta eşi Stella ile evlerinde verdikleri davetlerde de Arap yemeklerinin donattığı bir sofraya kurma görevini severek üstlenmesi (Schami, 2019, s. 125), onun kültürüyle olan bağlarını devam ettirme isteğinin bir ifadesidir. Ayrıca bu durum, onun kültürel kimlik bilincine sahip olduğunun ve bulunduğu topluluk içerisinde kendisini kimliği üzerinden tanımladığının göstergesidir. Salman’ın Arap yemekleri pişirmesi, onun vatanına

ve kültürüne olan özleminin de ifadesidir. Arap yemekleri adlandırma olarak bile bir kültürel bağlayıcılığı içermektedir. Onun özellikle büyük toplantılarda bu yemekleri pişirmesi Roma’da kurduğu kendi ailesini Arap kültürü ve kimliği çerçevesinde var etmeye çalışması şeklinde de yorumlanabilir.

Romanın diğer karakterleri de farklı durumlarda kendilerini kimliklerinin dinî yönünü ön plana çıkararak tanımlarlar. Romanda Kerim Müslüman kimliğiyle mevcutken Kerim’in sevgilisi Ayda ise, Hıristiyan kimliğiyle varlık gösterir. Onların bu kimlik bilincini kazanmalarında Şam’da Hıristiyan ve Müslümanların hatta farklı etnik ve dinî kimliğe sahip grupların birbirine yakın mahallelerde yaşıyor olmasının etkisi büyüktür. Bu durum, onlara kimlikleri konusunda farkındalık sağlıyor olsa da kimi zaman siyasi ve toplumsal ilişkilerin çıkmazı ve sınır belirleyicisi olarak varlık gösterir:

“Peki ama bu görevi üstlenmesinin gerekçesi köylüler değilse neydi o zaman? Cevap Salman’ı ürküttü. Hıristiyanlığın fedakarlık, eşitlik ve şehitlik gibi gibi mefhumlarıyla karışmış, Hıristiyan azınlığın Müslüman bir toplumda önemli bir görev üstlenmeye duyduğu ezeli hasretin kokusuna bulanmış romantik ve kahramanca kurtuluş hayalleriydi. Arap ülkelerinde milliyetçi ve sosyalist partilerin ilk üyelerinin, hatta kurucuların Hıristiyan olması herhalde tesadüf değildi. Avrupa’daki Yahudiler gibi Arap ülkelerindeki Hıristiyanlar da sadece itibar kazanmak değil, çoğunluğa toplumun bir parçası olduklarını da göstermek istiyorlardı. Bütün bunlar tehlikeli bir birleşimle Salman’ın beynini bulandırıp onu savaşmaya hazır, kullanışlı bir aptala dönüştürmüştü.”(Schami, 2019, s.45-46)

“Asi nehrinin kıyısında dolaşırken Kerim sadece kağıt üstünde Müslüman olduğunu, aslında inançsız sayılabileceğini oldukça temkinli bir dille anlattı.” (Schami, 2019, s.77)

“Sophia, İbn Arabi’yi bilmiyor, dinleri hiç umursamıyordu. Önemsediği tek şey zenginlikti. Kerimle yaşamak isterse ailesinin kendisini öldüreceğini biliyordu.” (Schami, 2019, s.77)

“Sophia zengin bir Hıristiyanla evlenmek istiyor, aşk ile evliliği kesin bir çizgiyle ayırıyordu.” (Schami, 2019, s.77)

“Kasa sırasındaki bir kadın, yanındaki arkadaşına, Ayda’nın duyabileceği şekilde “Evet evetYaşlı bir Müslümanla kırıstırıyormuş, sanki etrafta hiç Hıristiyan erkek kalmamış gibi” diye fısıldadı.” (Schami, 2019, s.205)

“Kerim’in Hıristiyan olduğunu sanmıştı. Parti sırasında şarap içmişti ve tıpkı Abbara Sokağı gibi sadece Hıristiyanların bulunduğu Yasemin Sokağı’nda yaşıyordu. Dur, dedi içinden bir ses, *tam olarak doğru değil bu*. Kendi sokağında da üç Müslüman, iki Dürzi aile

oturuyordu. Belki de Yasemin Sokağı’nda da Müslümanlar vardı ve Kerim de onlardan biriydi. Arapça “eli açık, cömert” anlamına gelen Kerim adını Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Dürziler ve Yezidiler de kullanıyordu.

Pekala, diye düşündü Ayda, *o aşka inanıyor ama herkes onun Müslüman olduğunu düşünüyor.*” (Schami, 2019, s.206)

Göç, özellikle de bireyin erken yaşlarda yaşamak zorunda kaldığı göç, toplumsal olarak varoluşunun ve kimlik inşa sürecinin kesintiye uğramasının, kültürel bir kopuşun hikâyesidir. Bu kopuş, kültürel kodların tamamını yok etmez ancak önemli bir kısmını değiştirir ve dönüştürür. Bu durum, romanda Salman Baladi’nin ihtiyar bir balıkçıya bir hafta içinde yurtdışına göç edeceğini söylemesi üzerine balıkçının “göçmek isteyenini onu eski vatanına bağlayan bütün ipleri keskin bir makasla kesip atması gerektiğini” söylemesi ve “Ardından da Salman’ın kırk yıl sonra anlayacağı bir laf etti. ‘Gidersen geri gelme çünkü yerin de seninle birlikte göç eder.’ ” (Schami, 2019, s.55) ifadesi ile vurgulanır.

Göç sonrası yeni bir kültürde kök salmak aynı zamanda beraberinde farklı zorlukları da getirir. Bu durum, romanda kendi kültürel ortamından kırk yıl uzakta kalan Salman karakterinin deneyimleri ve tecrübeleri aracılığıyla aktarılır. Onun gurbetteki hâlinin bir temsili niteliğinde sunulduğu en çarpıcı sahnelerden biri, kendisine ayırt edilemeyecek kadar çok benzeyen bir oyuncu kimliği üzerinden kurulur. Kendisine benzeyen Francesco Mascolo isimli Romalı bir oyuncu, aslında roman karakterinin kendisinin Romalı bir temsili olarak düşünülebilir. Onun temsilinde kendisinin Roma ile ilişkisi de sunulur. Romanda yer alan karakter, özellikle oyuncu olarak seçilmiş gibidir çünkü romanda Salman’ın Şam’a gidişinden yaklaşık beş yıl önce 2005 yılında kendisine tıpa tıp benzeyen biriyle tanışır, onun pasaportuyla Şam’a gitmeyi ciddi ciddi düşünür ve bu karaktere roman kurgusunda sadece bu olayda yer verilir. Bu nedenle bu roman karakterinin romandaki varlığını işlevsel kılan yönünün Salman’ın Roma’daki mevcudiyetinin temsili olma durumunu akla getirir. Dolayısıyla Salman’ın Roma’daki kimliğinin bir oyuncuyla özdeşleştirilmesi, onun gurbetteki yaşamının hayat sahnesinde bir oyun gibi tasavvur edilmiş olması şeklindeki bir yorumlamayı beraberinde getirir. Salman Roma’da her ne kadar başarılı ve maddi olanakları iyi bir konumda bir yaşam sürüyor olsa da maddi anlamdaki yoksunluğu oyuncunun işsizliği ve zor yaşamı üzerinden yansıtır. Lübnanlı arkadaşlarının kendisine benzerliği ile bahsettiği Suriyeli Salman ile tanışmaya gelen oyuncunun bu durumu, “Kopyası Francesco Mascolo oldukça fakirdi. Trastevere’de, karanlık ve kasvetli sahanlıkları olan, altı katlı binalardan oluşan, köhne bir sitede oturuyordu. Dairesi minicikti... Bina, güneşten sararmış çim ve ölü ağaçlarla dolu, bakımsız bir bahçeyle çevriliydi.” (Schami, 2019, s.131) şeklinde romanda ifade edilir. Salman’ın Roma’da görünürde iyi bir yaşamı vardır ama özelde kendi kültürü ile kurduğu bağlar zayıftır ve bunları kendisinin hayat damarları olarak yorumlaması da açıktır:

“Birden Salman kopyasına düşünceli düşünceli baktı. Onu duygusal ve cüretkâr kılan şaraptı belki, belki de doğduğu şehre duyduğu hasret artık dayanılmaz hale gelmişti. Şarabından kocaman bir yudum daha aldı, sonra Francesco’ya rizikolu fikrini anlattı: Francesco’nun İtalyan pasaportu ve turist vizesiyle Şam’a uçup orada gizlice ailesini ve çocukluğunun mekânlarını ziyaret etse, nasıl olurdu? Elbette Francesco’ya cömertçe bir bedel ödeyecekti.” (Schami, 2019, s. 132)

Salman’ın sahte kimlikle Şam’a gitme fikri, başlangıçta vatanına duyduğu hasret dolayısıyla kendisine makul gelse de üzerinde düşündükçe hem kendisi hem de eşi Stella bu seyahatin gerçekleşmesinin büyük riskler taşıdığı konusunda mutabık kalırlar ve bu plandan vazgeçilir:

“Francesco ortalama bir tiyatro oyuncusuydu ama iyi niyetli ve duyarlı bir insandı. Ne var ki sahte kimlikle Şam’a uçuş fikri, düşündükçe ona da Stella’ya da riskli gelmeye başlamıştı. Salman ise bu tehlikeyi umursamıyor, doğduğu şehre mutlaka gitmek istiyordu. Stella onu bu fikrin ne kadar tehlikeli olduğu konusunda uyardı: “Hasretin Suriye gizli servisini göz ardı etmene yol açıyor,” dedi sertçe. “Canından olabilirsin. Böyle giderse hükümetin seni İsrail ajanlığıyla suçlaması kolay olur.”

Salman günlerce düşünüp büyük bir üzüntüyle onlara hak verdi ve kararından caydı...” (Schami, 2019, s. 133)

Salman’ın vatanına olan bu hasreti ve orayı görme isteği, onun geçmişinde bıraktığı ve hâlâ hatıralarında yaşayan Şam’la ilgilidir. Romanın devamında 2010 yılında Şam’a olan ziyareti ve oradan yeniden kaçarak kurtulmak zorunda kalmasından sonra roman kaçışın gerçekleşmesiyle son bulduğu için onun orada yaşadığı kötü tecrübelerin Şam’a dair düşüncelerini değiştirip değiştirmediğine tanıklık edemiyoruz.

Jan Assmann, ortak kimliği bir kurmaca ve bir sosyal imgelem ürünü olarak nitelendirir. Ona göre göç ya da din değişimi gibi farklı siyasi ve sosyal sebeplerle ortak kimlikten kopulabilir ve zamanla ortak kimlik silikleşebilir, bireyin nezdindeki anlamını kaybedebilir ancak yaşam bu duruma rağmen olağan akışında devam eder. “Oysa ben kimliğinde böyle bir durum, kimliğin zayıflaması, zarar görmesi ya da içinin boşaltılması patolojik sonuçlara yol açar” (Assmann, 2022, s. 143). Rafik Schami’nin *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı* adını taşıyan eserinde silikleşen ve anlamını kaybeden ortak yani toplumsal kimlik örneklerine farklı roman karakterlerinin yaşam serüvenlerinde rastlanılır. Romanda vatani Şam’dan kaçmak zorunda kalması sonrasında gurbetteki kırk yıllık yaşamının on yılını Almanya’nın Heidelberg şehrinde ve otuz yılını da İtalya’nın Roma şehrinde devam ettiren (Schami, 2019, s.62) Salman karakteri, göçün getirdiği zorunluluk

hâlinin gölgesinde kendi kültürel kodlarının bir kısmını korumakla birlikte karşılaştığı kültürlere de uyumlu bir kimlik gelişimi gösterir. Salman, sadece kendi dinî inancının ve etnik kimliğinin ortak olduğu biriyle evlenmek gibi vatanındaki genel kabulleri, bu konudaki tercihi herhangi bir zorlamaya tabi kılınmamasına rağmen devam ettirmedi. O, İtalyan biriyle evlendi ve kendisi de bulunduğu kültürel ortamda değişim ve dönüşüm yaşayarak kimlik inşa sürecini devam ettirdi. Salman’ın Amalia halası da ailesinin dinî inancı ve etnik kimliği sebebiyle reddettiği, üniversitede tanıştığı ve sevdiği Said’le evlenmiştir. Halası, Protestan biriyle kaçarak evlenmesi sonucunda ailesi tarafından evlatlıktan reddedilmiş ve onun ailesiyle olan iletişimi kesilmiştir. (Schami, 2019, s.36-37) Dolayısıyla Amalia halanın da kültürel kimliği nedeniyle kendisine dayatılan yaptırımlara karşı çıkarak onaylanmayan bir evlilik yapması, kimliğinden tamamen kopmasa bile bu konuda esnek bir tutum sergilemiştir. Bir diğer roman karakteri Kerim de hem kendi Müslüman kimliği Hıristiyan olan Ayda ile bir gönül birlikteliği yaşamasına bir engel teşkil etmemiş hem de gençken aşireti tarafından Hıristiyan birine kaçarak evlenen kardeşi Saliha’yı öldürmekle görevlendirilmiş olmasına rağmen aşiretinin bu kararına karşı çıkmıştır (Schami, 2019, s. 58-60, 103-109). Kerim, bu töre cinayetini işlemeyerek ait olduğu toplumsal kimlikteki makul kabul etmediği kurallara karşı çıkma cesareti göstermiştir. Bu durum da Salman ve Amalia hala gibi toplumsal kimliği konusunda değişikliğe açık olduğunun göstergesidir. Ancak Kerim’in bu kararı aşiretin töre cinayetini infaz etmesini engel olamamıştır. Bu kararın infazını aşiretten başka biri üstlenmiş ve suçun icra edicisi olarak da Kerim hedef gösterilmiştir. Kerim’in bu suçlamadan kurtaran ise Hıristiyan kimliği sebebiyle birbirini sevmelerine rağmen kavuşamayan sevgilisi ve Salman’ın da annesi olan Sophia olmuştur. Sophia ve onun Münire teyzesinin yardımıyla Kerim bu suçtan aklanabilmiştir (Schami, 2019, s. 103-109). Bu konuda Kerim’e yardım eden kardeşi İsmail de bu yardımının karşılığını vatanından çok uzağa Amerika’ya göç etmekle ödemiştir (Schami, 2019, s. 150). Sophia’nın Kerim’e olan bu yardımı ise Kerim’in yıllar sonra oğlu Salman’ın vatani Suriye’den kaçmasına yardım etmesiyle karşılığını bulacaktır. Bu nedenle Sophia, siyasi suç nedeniyle vatanını terk etmek zorunda kalan oğlu Salman ile aşiretinin kararını uygulamayarak hayatı başka bir yöne evrilen Kerim’in bir kaçış üzerinden şekillenen hayat serüvenlerinin bağlayıcı noktasında yer alır.

Birey kendisini ait hissettiği ortak yani toplumsal kimliğiyle tanımlayabildiği gibi kimliğine atfettiği anlam yaşamındaki önemli yer tutan olaylara bağlı olarak değişebilir. Bireyin aidiyet bilinci var olduğu sürece kimliğiyle kurduğu bağ da yaşamı boyunca farklı şekillerde gelişim ve değişim gösterebilir. Jan Assmann, “toplumsal kimliği” sosyal aidiyet bilinci olarak isimlendirir ve bu bilinci ortak bir dilin kullanılmasına ya da ortak bir simgesel sistemin kullanılarak meydana getirilen bilgi ve belleğe dayandırır. Ona göre “önemli olan kelimeler, cümleler ve metinler değil, gelenekler, danslar, örnekler, işlemler, giysiler ve dövmeler, yeme ve içme, anıtlar, resimler, coğrafyalar, yol ve sınır işaretleridir.

Ortaklığı belli eden her şey gösterge olabilir. Dilin araçsallığı değil, simgelerin işlevi gösterge yapısı önemlidir.” O, simgelerle gösterilen bu ortaklığın tamamını kültür ya da kültürel sistem olarak adlandırır. Bu sistem de ortak, toplumsal kimliğin dayandığı ve kuşaklar boyunca sürdürüldüğü bir araçtır (Assmann, 2022, s. 148-149). Toplumsal kimliğini inşa etmek ve aktarmak isteyen birey de ortak kültürel eylem ve olguları ikame ettirmeye çabalar. Roman karakterlerinden Salman’ın vatani Şam’ın sokaklarında oğlu Paolo ile birlikte dolaşarak kendi kültürünün oğlu tarafından da solunması yönündeki hayali, her ne kadar kendisinin kimlik inşası göç nedeniyle kesintiye uğramış olsa da toplumsal kimliğini aktarmak ve sürdürmek isteğinin dışavurumudur:

“Hem Stella’ya hem de artık kendi hayatı ve arkadaşları olan Paolo’ya saygı duyduğu için onlara en büyük arzusundan, yani günün birinde Paolo’yla Şam sokaklarını dolaşıp ona kendi gittiği okulu, ailesinin harika evini, hamamı ve oradaki yaşantısıyla ilgili hikâyeleri anlattığında oğlunun dinlemekten bıkmadığı yerleri gösterme arzusundan bahsedip durmamayı tercih ediyordu.” (Schami, 2019, s. 142).

Salman’ın oğluya gerçekleştirmek istediği bu hayali ve genellikle evde ve özellikle de özel günlerde Arap yemekleri yapması onun içine doğduğu toplumsal kimliğini sürdürmek istemesinin çabaları olarak yorumlanabilir. Salman’a ait olduğu kültürel kimliği aktaran da bir önceki nesil yani anne ve babasıdır. İletişimsel bellekte yani tanıklıkla oluşan anıların kültürel bellekte yer alacak şekilde kültürel anılara dönüştürülmesi için hatıraların unutulmadan aktarılması gerekir.³ Bu aktarımı sağlayacak olan bir önceki nesildir ve bu aktarım süresi yani hatırlamanın krize girmeden aktarılması gereken süre kırk yıl olarak belirlenmiştir (Assmann, 2022, s. 59, s. 228-233). Romanda Salman’ın kırk yıl gurbette geçen yaşamı ve kendi kültürel kimliğini oğlu Paolo’ya aktarmada üstlendiği misyonu göz önünde bulundurulduğunda bu konuda Salman’ın nispeten daha sınırlı kaldığı söylenebilir. Zira o, hatırlamanın kritik eşiği olarak belirlenen kırk yılını kendi kültürel ortamından uzakta geçirmiştir. Bu açıdan bakıldığında yazarın Salman karakterinin gurbetteki yaşamının süresini kırk yıl olarak belirlemesi, daha manidar gözükmektedir. Böylece okura, birey temelli hatırlamanın kriz süresinin ötesinde değişmekte olan kültürel kimliğin bir modellemesi sunulur. Bu konuda romanda yer alan bir başka detay da Salman’ın kültürel kimliğinin aktarılmasında bir önceki nesil olarak rol üstlenen babasını Şam’ı ziyareti esnasında üstelik kaçak bir konumdayken kaybetmiş olmasıdır (Schami, 2019, s. 402). Salman 6 Ocak 2011 tarihinde sabahın erken saatlerinde babasını kaybeder ve 9 Ocak 2011 tarihinde de kaçak olarak arandığı vatani Şam’dan ayrılır. Salman kendini kültürel olarak var

³ İletişimsel bellek, bireyin çağdaşları ile paylaştığı, yakın geçmişte teşekkül etmiş anıları kapsar. Kültürel bellek ise “geçmişin belli noktalarına yönelir” ve “anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.” (Assmann, 2022, s. 58-60).

eden en önemli iki unsura veda eder. Hem kendisinin kırk yıl süren gurbet hayatı hem de bu iki veda, ki onun vatanına olan vedası ikinci kez gerçekleşmektedir, onun kültürel kimliğiyle olan bağlarının zayıfladığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Romanda toplumsal kimliğin ortaklığının bir göstergesi olarak kabul edilebilecek bir başka örnek de Kerim’in babasının alınıdaki “secde izi”dir. Bu iz boya ile yapılmış olmasına rağmen babasının toplumsal kimliğinin dinî yönünü temsil eder:

“Babası bu lekeyi her sabah tekrar boyardı alınına. O yıllarda bunun için yeşil, ham cevizlerin suyu kullanılıyordu ama daha sonra Avrupa’dan gelme bronzlaştırıcı kremlere geçildi. Tabii bu moda erkeklerle sınırlıydı: Kerim’in annesi, kız kardeşleri, teyzeleri ya da komşu kadınların alınlarında hiçbir zaman “secde izi” görülmezdi, oysa erkeklerden çok daha fazla namaz kılarlardı.” (Schami, 2019, s. 60)

Birey, bireysel kimliğiyle var olduğu gibi toplumsal bir kimliğin de bir parçasıdır. Yaşamı boyunca da sahip olduğu kimliklerin inşa ve değişim süreci devam eder. Birey bu değişim ve dönüşümün göç, farklı kültürlerle karşılaşma gibi olaylar neticesinde kendi kimliği ve farklı kimlikler konusunda farkındalık kazanır. Kimi zaman bilinçli olarak toplumsal kimliğine uygun eylemler geliştirirken kimi zaman da doğal bir kimlik inşa sürecinin etkisinde ancak bilinçsiz bir şekilde davranış geliştirebilir.

Roman karakterlerinden Salman’ın konu edilen hayatının, yazar Rafik Schami’nin hayatından izler taşıdığını belirtmek gerekir. Süryani-Hıristiyan bir ailenin üyesi olarak 1946 yılında Şam’da doğan Schami de Salman gibi ve onunla aynı yaşlarda iken memleketi Şam’ı terk edip bir yıl Lübnan’da yaşadktan sonra yaşamını Almanya’da devam ettirmiştir. Salman üniversiteyi bitirdikten sonra Heidelberg’de bir yayınevinde editör ve yayın temsilcisi olarak çalışır ve geniş kitlelere hitap edecek kitaplar yazmanın hayalini kurar. Bu hayalini bir Arap erkeği ve Yahudi kadının intiharla sonuçlanan aşkını anlattığı bir roman yazarak gerçekleştirir. Ancak bu romanı yalnızca yirmi dört adet satar ve bu konuda başarısız olan Salman, bir daha da kalemi eline almaz (Schami, 2019, s. 66). Salman’ın bu yönü de roman yazarıyla doğrudan bağlantılıdır. Kendisi de bir göçmen olan yazar ile roman karakteri Salman arasındaki bu benzerlikler göç olgusunun bireyin yaşamındaki ve kültürel değişimindeki etkisini ve bunun okuyucuya aktarımını daha gerçekçi kılmaktadır.

Kaçışın, Özlemin ve Kurtuluşun Mekânı: Şam

Toplumsal bir kimliği inşa etmek ve kimliğinden emin olmak isteyen grup; geçmişini, tarihini hatırlar ve kökeniyle ilgili “hatırlama figürlerini belleğinde” canlandırır (Assmann, 2022, s. 61). Jan Assmann, kimliğin inşasında rol oynayan ortak bir geçmişe, anılara dikkat çeker ve ortak bir bellekte yer alan bu olguların

törenselleşmiş bir nitelik taşıdığını belirtir. Assmann göre grubun kimliğini inşa eden ve kimliğinden emin olmasını sağlayan iki tür bellek vardır: iletişimsel bellek ve kültürel bellek. İletişimsel bellek, bireyin çağdaşları ile paylaştığı, yakın geçmişte teşekkül etmiş anıları kapsar. “Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Bu bellek tarihi olarak grupta bağlantılıdır, zamanla oluşur ve zamanla yok olur; daha açık ifade edersek taşıyıcıları ile sınırlıdır.” (Assmann, 2022, s. 58) Kültürel bellek ise “geçmişin belli noktalarına yönelir” ve “anınin bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.” (Assmann, 2022, s. 60) Bu figürler, yeme içme kültüründen danslara, geleneklerden bayramlara kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Kültürel bellekte yer alan semboller ve figürler tekrarlanarak kimliği oluşturan bilginin iletilmesini ve aktarılmasını sağlarlar. Ayrıca kültürel kimliği yeniden üretirler. Kültürel bellekte tekrarlanan bayram ve ritüeller de toplumsal grubun zaman ve mekân birlikteliğine işaret ederler. Toplumun ortak geçmişinde yer alan mekânlar, kültürel belleğin hatırlanmasında ve pekiştirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Assmann, 2022, s. 65-68). Mekâna atfedilen değer, pek çok kültürde farklı şekillerde tezahür eder ve zaman zaman da bazı mekânlar toplumun nezdindeki önemine binaen kutsal kabul edilir. “Mekân, kültür ve kimlik iç içedir ve birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde şekillenmektedir. Dolayısıyla bu kurgu mekânı sembolleştirmektedir. Ve mekân içinde yaşayanların yaşam tarzlarının, taşıdıkları kimliklerin, sınıfların, inançların, statülerin yansımasıdır)” (Tümtaş, 2012, s.12) Bireyin bir mekâna kendisini ait hissetmesi, kimliği üzerinden kurduğu ünsiyet bağı çoğu zaman mekânın vatan olarak sahip çıkılmasını beraberinde getirir (Soysal Eşitti, 2021, s. 116). Mekânın kültürel belleğin katılımcısı bireyin yaşamındaki değerinin ve anlam alanlarının örnekleri, Rafik Schami'nin *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı* adını taşıyan eserindeki roman kişilerinin hayatlarında gözlemlenir. Romanın konusu, Şam, Halep, Lübnan, Almanya ve İtalya gibi hem kültürel olarak farklı hem de geniş bir coğrafyada geçer. Ancak bu yerler arasında roman karakterlerinden birinin yaşamı vesilesiyle Şam'a, değişen ve dönüşen bir anlam atfedilir. Roman karakteri Salman'ın doğup büyüdüğü vatani Şam, onun rejim karşıtı Kızıl Özgürlük Örgütü'ne üye olması ve bu üyeliği dolayısıyla dönemin iktidarı tarafından siyasi suçlu ilan edilmesiyle kaçmak zorunda kaldığı bir yer olur. Salman, Şam'daki işçiler, köylüler, azınlıklar ve ezilenler için mücadele ettiğini ve bu uğurda canından bile olabileceğini bildiği mekândan, vatanından bir kaçak olarak ayrılır. Bu olaydan sonra vatani Şam, kaçmak zorunda olduğu bir mekândır. Salman Avrupa'da herhangi bir ülkeden öğrenci olarak kabul alıncaya kadar Lübnan'da yaşayan Amalia halasının yanında kalır ve üç ay süren bu sürecin sonunda Almanya'dan kabul alır. Böylece Salman'ın gurbetteki hayatı başlar. Almanya'daki on yıllık süren gurbet hayatı, âşık olduğu İtalyan Stella'nın peşinden gidip onunla evlendikten sonra Roma'ya taşınır. Onun için gurbetin mekânı artık Roma'dır. Şam ise özlemin ve hatıralarının mekânıdır. Salman'ın geçmişten şimdiye bir süreklilik oluşturan kültürü ile arasına mesafeler girmiştir. Salman, hatırlama eylemi aracılığıyla geçmişle, kültürüyle bağ kurar. Salman “kültürel varlığının geçmişini

hatırlayarak şimdiye taşır ve şimdiyi hatırlama içeriği ile yeniden yorumlar.” (İlhan, 2018, s. 60). Salman’ın kültürüyle bağ kurma mekânı Şam’dır. Bu duruma onun Roma’da memleketi Şam’a benzeyen bir yeri tercih etmesi örnek olarak verilebilir:

“İtalyan zenginlerinin yüzde sekseni... Roma’da rüya gibi villalarda yaşıyor. Ama hemen arka mahalleleri, üçüncü dünya ülkelerinin en fakir semtlerine benziyor.”

...

“Salman zengindi ama ne bir villada yaşamak ne de mahallesini terk etmek istiyordu. Dünyada hiçbir yer şu anda yaşadığı mahalle kadar Şam’a benzeyemezdi.” (Schami, 2019, s. 131-132)

Roman karakteri Salman Baladi, siyasi suçlu olması dolayısıyla vatanını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle kültürel ortamından kopmuştur ve kültürüyle olan bağını hatıraları aracılığıyla ya da etnik kimliğini anımsatan eylem ve olguları tekrarlayarak devam ettirmeye çabalar. Bireyin ait olduğu toplumsal grubun belleğini devam ettirebilmesi için o grubun üyeleriyle bir arada olması gerekmez. Etkisini toplumundan uzakta olmasına rağmen hissetmeye devam eder. Bu durumu devam ettirmesini sağlayan da ait olduğu grubun bakış açısını paylaşması, bireyin kendisini o gruba özgü ortamda ve zamanda hissetmesi ve bütün bunları zihninde tasavvur ederek var kılmasıdır (Halbwachs, 2019, s. 146). “Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar. Karmaşık bir süreç oluşturur.” (Lefebvre, 2014, s. 25) Salman’ın romanda kültürüyle olan bağını devam ettirme çabaları, kültürüne ve vatanına olan özleminin okuyucuya aktarılmasına zemin hazırlar. Burada en dikkat çeken de hatıralardır. Romandaki bu durum, Jan Assmann’ın “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar.” (2022, s. 46) görüşünün kanıtı niteliğindedir. Salman’ın hatıralarının mekânı ve oraya duyduğu özlem çeşitli nedenlerle dile getirilir:

“Stella bu şehri seviyordu ve Salman’a en ilgi çekici köşelerini gösterdi. Salman şehre hayran kaldı ve yalnızca üç gün içinde dünyada Şam’a bu kadar benzeyen başka bir şehir olamayacağına kanaat getirdi. İkisi de mutlu ve aşık, el ele yürüdüler.” (Schami, 2019, s. 70)

“Salman 2002 yazında en sevdiği mahallelerden biri olan Trastevere’de büyük bir daire satın aldı. Romanın tarihi mahalleleri arasında çok popüler olan Trastevere bir zamanlar yoksullara, yabancılara ve aykırı gruplara ev sahipliği yapmıştı. Burada birçok Yahudi yaşamış, ondan fazla sinagog açmışlardı. Hatta Roma’nın ilk Hıristiyanları da buraya yerleşmişlerdi. Sonraki yüzyıllarda

Travestere, Roma'nın uluslararası mahallesine dönüştü; bazıları buraya “şehir içindeki köy”de diyordu. 1849'da Roma'nın papalığa karşı ayaklanması sırasında burası asilerin kalesi olmuştu. Salman buradaki köprülerden geçerek dolaşmayı ve durup Tiber Nehri'ne bakarak şehri Şam'daki Barada Nehri'ni hayal etmeyi seviyordu.” (Schami, 2019, s. 81-82)

“Aklını Şam'la bozmuştu ve her dakikasını evine nasıl zaferle dönebileceğini düşünerek geçiriyordu. Ona göre ancak bu şekilde yaraları iyileşebilirdi. Sonrasında nasıl da mutlu mesut yaşayacağını düşünmediği bir gün dahi geçirmiyordu ama bununla ilgili kimseyle konuşmadı. Özgürlüğün çocuğu Stella, sürgün yarasının ne olduğunu nasıl bilebilirdi ki!”

...

“2010 yazında Salman sık sık geçmişini düşünüp aklına gelenleri kâğıda Arapça döktü. Bir cümleyi tekrar tekrar yazıyordu: “Ruhum çoktandır Şam'da; çocukluğumun sokaklarında dolaşıyor.” Şam sokaklarını, hasretinin ona benimsettiği parlak renklerle tarif ederken Roma'da hâlâ böylesi bir seyahatin ne tür riskler barındırdığını açıklığa kavuşturmaya çalışıyordu.” (Schami, 2019, s. 124)

Salman Baladi'nin vatani Şam'a olan bu özlemi, siyasi suçlulara dair af çıkıp 5 Aralık 2010 tarihinde Şam'a uçana kadar çeşitli şekillerde tezahür eder. Kendisi hakkında herhangi bir arama dosyasının bulunmadığına dair bilgiyi Anton amcasının oğlu yani kuzeni ve aynı zamanda gizli serviste kıdemli bir görevli olan İlyas'tan aldıktan sonra vatani Şam'a gider. Kültürel kimliğinin anlam alanını atfettiği ve hatıralarının geçtiği, dayandığı o mekâna nihayet geri dönmüştür. Ancak Salman'ın hasretle kavuşmayı beklediği Şam, artık eskisi gibi değildir çünkü zaman ve yaşanılanlar hem kendisini hem de Şam'ı değiştirmiştir:

“Salman, sokakların, evlerin, kapıların, pencerelerin...hatta tanıdıkların ve akrabaların, hatırladığından daha küçük, daha sığ, daha karanlık olduğunu gözlemleyince irkildi. Acaba hatıralar her şeyi daha büyük, aydınlık ve güzel mi gösteriyordu?” (Schami, 2019, s. 195)

Salman Baladi, Şam'da bulunduğu esnada annesi Sophia'nın ısrarıyla bir yakınına hastanede ziyaret etmeye girmiş ve hastane çıkışında oturduğu bir kahvede müşterilerden birinin okuduğu gazetede kendi fotoğrafını görmüş ve hemen gidip o gazeteyi almıştır. Gazetede fotoğrafının olduğu haberde kendisinin gizli servis şefi olan kültür bakanının karısı Fatima Haddad adlı kişiyi öldürmekle suçlandığını öğrenir. Ancak kadın, Salman Şam'a gelmeden dört hafta önce öldürülmüştür. Salman'ın arama ismi olarak da kırk yıldan daha uzun bir zaman önce yeraltında

kullandığı Ali al-Ahmar kod adı fotoğrafının altında yer alır. Ayrıca Salman aynı haberde bir de birkaç yıl önce kuzeyde bir polisi ağır yaralamakla suçlanır. Salman kendisi hakkındaki bu haberi okuyunca kanı donar, inanamaz. Kendisine gelip bir müddet düşündükten sonra bu haberi kuzeni İlyas’ın hazırlatmış olacağına hükmeder. Şimdilerde gizli serviste kıdemli olarak görev yapıyor olsa da zamanında Salman’la aynı örgütte yer almıştır ancak kendisinin iktidarın bir ajanı olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Salman, o esnada hayli borç içinde olan İlyas’ın amacının para koparmak olduğunu fark etmiş ve Salman’ın ailesinden de para talep etmiştir. Ailesi tarafından bu para İlyas’a ödenmiş olmasına rağmen arama emri kaldırılmamıştır. Salman bir kez daha vatanı Şam’da kaçak durumuna düşer ve yeniden vatanını yasal olmayan yollardan terk etmenin çarelerini aramaya başlar. Bu konuda ona yardımcı olacak kişi annesi Sophia’nın gençken âşık olduğu ve benzer bir durumdayken kendisine yardım ettiği Kerim’dir. Annesi Sophia ve kuzeni Tarık’ın yardımıyla Kerim’le iletişime geçer ve Şam’ı sahte bir kimlikle kaçak olarak terk edene kadar Kerim’in evinde kalır. Böylece Salman hikâyesinin başladığı yere tekrar dönmüş ve özlemini yıllarca çektiği vatanında yeniden kaçak durumuna düşmüştür. Artık Şam onun için kurtulması gereken bir mekân hâlini almıştır. Kaçışın, özlemin mekânı Şam artık kurtuluşun mekânı olmuştur:

“Roma’dayken, vatanına yapacağı bu ziyaretle hayatının “Kaçış” bölümünü kapayabileceğine inanmıştı saf saf. Ancak kapanmak bir yana, eskiye kıyasla iyiden iyiye açılmıştı. Altmış beşinde tekrar kaçıyordu, üstelik artık bilmediği bir şehirde, yeraltıyla veya profesyonel yardımcılarıyla herhangi bir irtibat kuramadan... Ülkeyi nasıl terk edecekti?” (Schami, 2019, s. 257)

Salman Baladi’nin kırk yıl özlemini çektiği ve kavuşmak için günlerce beklediği vatanı artık ona yabancı gelmeye başlamıştır, hatta onun için bir kafes hüviyeti kazanmıştır. Özlem yerini pişmanlığa bırakmıştır. Hatıralarının parlak Şam’ı ve kültürel kimliğinin mekânı Şam’da kasvetli bir hava hâkimdir:

“Kendisiyle, Paolo’yla, Stella’yla, Tanrı’yla konuşuyordu. Gelip geldiğine bin pişman olmuştu ve kendini suçluyordu. Roma’da güzel bir hayatı varken ne işi vardı burada? *Stella, ah, sevgili Stella! Haklıydın. Roma’da kalmalıydım. Paolo, canımın içi, sen daha büyümeden burada ölürsem kimbilir ne hale gelirsin. Burada ne işim var?*” (Schami, 2019, s. 313)

Salman Baladi, yeniden kaçak durumuna düşünce doğduğu ve kültürel kimliğini inşa etmeye başladığı vatanına kendisini yabancı hisseder. Onun gurbette geçen kırk yılın ardından değişmiş olması doğal karşılanmalıdır. Ancak o, yaşadığı kötü tecrübeler sonucu vatanına o kadar yabancılaşmıştır ki orada olmasına bile anlam veremez hâle gelmiştir. Bu durumda onun Roma’da kendisine yeni bir hayat kurmasının ve Roma’daki çevresi dolayısıyla değişen ve dönüşen kültürel kimliğinin etkisi olduğu söylenebilir.

Hatıralar yaşanan mekânla ilişkilendirilir ve “yaşanan bir mekâna dayanırlar. Aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge mekânsal hatırlama çerçevesini oluşturur. Bu bağ, özellikle uzakta iken “vatan” duygusunu veren çerçevedir. Mekâna, ben’in çevresindeki, ona ait olan şeyler dünyası, onun “maddi çevresi”, benliğinin taşıyıcısı ve destekleyicisi olarak ona ait olan şeyler de dahildir.” (Assmann, 2022, s. 47) Herhangi bir topluma kendini ait hissedenden “özneler” hem kendi mekânlarına hem de bu mekânda etkin olan, onu içeren ‘özne’ niteliklerine” kavuşurlar (Lefebvre (2014, s. 48). Salman Baladi’nin nezdinde gurbette bulunduğu süre zarfında Şam hatıralarının, özellikle de ailesi ile birlikte yaşadığı anıların mekânıdır. Şam, ona bilincinde olsun ya da olmasın içinde bulunduğu ve kendisini ait hissettiği kültürel kimliğinin çerçevesini sunar:

“Salman bir an düşündü ve apartmanın minicik avlusuna girdi. Burada, açık havada, bir maltaeriği ağacı, büyük bir zakkum ve Doğu’da binlercesi bulunan ufak ama güçlü, yalnız bir palmye bir arada yetişiyordu. Salman palmyenin önünde durdu. Daha çocukken palmyelerin sosyal ve hassas bitkiler olduğunu öğrenmişti. Bir Arap masalına göre Allah, Hz. Adem’i yarattıktan sonra kalan kil parçasıyla yaratmıştı palmyeyi.

‘Ah güzel kardeşim, ikimizde burada tutsağız. Ne zaman çıkacak kanatlarımız? diye fısıldadı Arapça.’ (Schami, 2019, s.89)

Kültürel ortamından ayrılmak zorunda kalan her birey gibi Salman Baladi de çevresinin dışına çıkmanın acısını ve yeni bir kültürel ortamda kök salmanın zorluklarını yaşar. Karşılaştığı yeni kültürle birlikte kültürel kimliği değişimini devam ettirir. Bununla birlikte Şam’a ziyareti esnasında çocukluğunda ailesi ile birlikte yaşadığı ve bir restorana dönüşmüş olan evi ziyaret eder. O ev, onun ailesi ile geçirdiği çocukluğunun ve o döneme ait hatıralarının çevresini oluşturarak çocukluk hatıralarının yeniden canlanmasını sağlar. Halbwachs bu durumu “Herhangi bir hatıralar kategorisinin yeniden canlanması için, dikkatimizi çevirmemiz gereken şey mekândır, -içinde bulunduğumuz, sık sık geçtiğimiz, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği- bizim mekânımızdır; düşüncemiz onda sabitlenmelidir.” ifadeleriyle tasvir eder (Halbwachs, 2019, s. 174). Roman karakteri Salman, hatıralarının mekânında geçmişine duyduğu özlemi dindirmeye çabalar:

“Evin yeni sahibi bölme duvarlarını yıkıp üç odayı birleştirmişti. Geniş salonu üç güzel kemer süslüyordu. Renkli cam pencereden giren ışık, mekâna bir kilise havası veriyordu. Ancak dekorasyonda bir bayağılık vardı ve odanın diğer ucundaki, soğuk ve parlak çelikten yapılmış bar da genel görünüme uymuyordu.”

...

“Bu restoranda ona çocukluğunu ve gençliğini hatırlatan hiçbir şey kalmamıştı. Ayağa kalktı, iç avluya çıktı. Sadece sekizgen süs çeşmesi ile zemin ve duvarlardaki mermer süslemeler duruyordu. Salman, zarif süslemeleri inceledi; çizgilerin ve renklerin, iyi bir kaligrafi misali yarattığı sessiz ve görsel harmoniyi hissetti.” (Schami, 2019, s. 181)

Salman Baladi çocukluğunun geçtiği ve hatıralarının ait olduğu bu mekânla duygusal bir bağ kurmuştur. Bu bağ onun çocukluğunu o mekân vesilesiyle hatırlamasını sağlamıştır. Jan Assmann bu durumu “İnsanın hatırlaması, duygusal bir ilişkidir, kültürel biçimlendirme ve kopmayı aşarak geçmişle kurulan bilinçli bir ilişkidir.” ifadesiyle açıklar. Ona göre benzer unsurlar kültürel bellek adını taşıyan olguyu da belirler ve böylece de geleneğin ötesine geçilmesini de gerçekleştirir. (Assmann, 2019, s. 43). Bireyin mekâna atfettiği anlam, değer ve onunla kurduğu duygusal bağ, mekânı hatırayla ilişkilendirmesini sağlar. Bu nedenle mekânın bireysel ve kültürel kimlik olgularının teşekkülünde önemli bir rol oynadığı düşünülür.

Hafıza mekânları aracılığıyla unutmaya ötelenir, zaman durdurulur, soyut değerlerin anlam alanı genişletilerek somutlaştırılır ve bu durum da kimi zaman mekâna atfedilen anlam alanlarının değişimine zemin hazırlar (Nora, 2006, s. 32). Salman Baladi için hasretle kavuşmayı beklediği Şam artık başka şeyler ifade eder. Kendini bulma umuduyla geldiği vatanı Şam’da Salman Baladi artık bir yabancısıdır. Gazetede çıkan haberinden sonra Roma’ya gidene kadar Kerim’in yanında kalır. Kerim ve sevgilisi Ayda’nın yardımıyla tanınmamak için görünüşünde değişiklik yapar ve onlarda kaldığı süre zarfında mahalleyi kendisini Kerim’in kuzeni Fatima’nın Kanada’da yaşayan oğlu Habib Şahin olarak tanıtır (Schami, 2019, s. 340) Artık vatanında kendi kimliğiyle yaşayamaz hâle gelmiştir. Roma’ya da Kerim’in üvey kardeşi Hasan Mandur’un pasaportuyla kaçacaktır. Hasan Mandur, Beyrut’ta yaşamaktadır, çikolata imalathanesi vardır ve Mandur marka Arap dünyasının en iyi çikolatalarını üretmektedir (Schami, 2019, s. 345). Salman’ın ilk kaçışında da şoför, polise pasaportları ayrıntılı incelemeye tabi tutmadan yolcularının geçişini sağlama için rüşvet olarak Mandur marka çikolatalardan hediye etmişti (Schami, 2019, s. 29). Salman’ı ikinci kez kurtuluşa götüren Mandur marka çikolatalardı. Sahte bir pasaportla yeniden kaçmak zorunda kaldığı ülkesi Salman için gelmeden önce gördüğü rüyalarında olduğu gibi bir kafese dönüşmüştür. Ülkesine yabancılaştığı bu durum şu şekilde tasvir edilir:

“Salman düşünceli düşünceli başını salladı. “Evet söylediğin her şeyi yapacağım. Şam denizine yabancıyım artık, zaten yüzmeyi de pek beceremedim hiçbir zaman.” Bir üçüncü dünya ülkesinin böylesi mükemmel bir kontrol sistemine sahip olabileceğini hayal dahi edemezdi... Elbette Jack London’ın *Demir Ökçe*’si veya George Orwell’in 1984’ü gibi dehşet verici romanları biliyordu ama

geleceğe dair bütün bu kurgular, ileri teknolojiyle donatılmış ülkeler ve toplumlarda geçiyordu. Ancak Suriye’de posta, elektrik ve su hizmetlerinin, okul veya üniversite gibi sistemlerin işlemediği bir ülkede diktatörlük bu romanlardaki en korkunç öngörülerini bile aşmıştı.” (Schami, 2019, s. 347)

Yazar, Salman Baladi’nin vatanına dair bu düşünceleri aracılığıyla Arap Baharı öncesinin Suriye’si hakkında eleştirilerini dile getirir. Salman vatanında yeniden kaçak duruma düşürüldükten sonra onun kültürel kimliğine atfettiği anlam alanları sarsılır: “Burada, hasretinin odağında, kendi kuzeninin iftiralara uğrayıp av olmuştu. Bununla hangi değerler yerle bir olmuyordu ki? Arap ailelerinin dayanışma ruhu, Araplıların ve özellikle de Şamlıların misafirperverliği, Suriyelilerin gerçekten barış dolu ilişkileri vesaire... “Hepsi fasa fiso,” diye fısıldadı Salman.” (Schami, 2019, s. 380) Bu ifadeler, aynı zamanda vatanında kendisini ne kadar tekinsiz hissettiğinin kanıtı niteliğindedir. Salman, 5 Aralık 2010 tarihinden 9 Ocak 2011 tarihine kadar beş hafta Şam’da kalmıştır. Ancak bu süre ona çok uzun gelmiştir. O, 9 Ocak’ta Hasan Mandur’un pasaportunu kullanarak çok özlediği ailesi ve yaşamına doğru, Roma’ya yola çıkar. Roman Salman’ın bu umuda yolculuğuyla son bulur. Salman karakterinin hayatının önemli bir kısmı ailesinden ve vatanından uzakta geçmiştir. Bu roman karakteri üzerinden kültürel kimliğin gelişimi incelendiğinde, onun göç nedeniyle kültürel ortamından uzak kalması, kültürel değişim ve dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Kültürel, toplumsal kimliğini inşa eden ve kültürel bellekte yer alan pek çok şeyi o yaşamında ve bireysel kimliğinde devam ettirmeye çalışmıştır ancak önemli ölçüde değişim meydana gelmesi de kaçınılmazdır. Özellikle kırk yıl gibi uzun bir aradan sonra vatanında yaşamak zorunda kaldığı kötü tecrübeler bu değişimin farkındalığını okura gözlemlene fırsatı sunmuştur. Yaşamı boyunca kültürel kimliğinin inşa süreci devam eden bireyin kültürel belleğinin de yaşadığı ve edindiği tecrübeler dolayısıyla değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu söylenebilir.

Sonuç

Toplum ve kültür bireyi şekillendiren önemli bir çerçevedir. Bu durum, bireyin yaşamında doğal bir süreç olarak devam etse de birey farklı kültürlerle karşılaşınca ya da farklı dinî ve ideolojik gruplarda yer almak isteyince bu konuda farkındalığı artar. Bu konuda bir bilinç kazanan birey, bireysel ve kültürel belleğini algılar. Bireyin hayatı boyunca bireysel ve kültürel kimliği değişip dönüşmeye devam eder. Bununla birlikte kültürel kimliği inşa eden kültürel bellekle olan bağı da devam eder. Kültürel bellek, bir toplumun gelenek ve göreneklerinden bayram ve ritüellerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Toplumun bir üyesi olan birey hem kültürel belleğe katılım sağlar hem de kültürel belleği devam ettirir ve aktarır. Ancak kültürel ortamından ayrılan bir birey için bu her zaman mümkün olmayabilir. Göç ederek kültürel ortamından ayrılan bir bireyin kültürel belleği ve kimliği daha farklı bir gelişim gösterebilir. Bu durum, Rafik Schami’nin *Sophia*

Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı adlı eserinde konu edilen roman kişilerinde özellikle de Salman Baladi adlı karakterde gözlemlenir. Salman Baladi yirmili yaşlarında vatanından yani kültürel ortamından ayrılır. Ömrünün kırk yılı aşkın bir süresini Almanya ve İtalya’da geçirir. Kültürel belleğin bir katılımcısı olan bireyin, kendi kimliğini inşa eden çerçeveden uzak kalmasıyla kimlik inşasında meydana gelen değişiklikler bu roman kahramanı aracılığıyla aktarılır. Oadaki bu değişim ve dönüşüm gözlemlendiğinde, kültürel ortamından uzak kalan bireyin kültürel kodlarının bir kısmını devam ettirmekle birlikte büyük oranda bir değişim geçirdiği dikkat çeker. Bu değişimler, Salman karakterinin yeniden döndüğü vatanındaki gözlemleri aracılığıyla okura aktarılır. Farklı kültürlerle karşılaşan bireyin kültürel kimliğinin değişmesi elbette ki kaçınılmazdır ancak bununla birlikte kendi kültürüyle olan bağlarının tamamen kopmadığı söylenebilir. Kendi kültürel ortamından uzak kalan bireyin içine doğduğu kültürün bazı unsurlarını muhafaza ettiği sonucuna ulaşılabilir. Kendi kültürüyle olan bağının zayıfladığı, büyük oranda hâlihazırda yaşamını devam ettirdiği kültürel çevreden etkilendiği sonucu çıkarılabilir. Bireyin kültürel belleğinde yer alan unsurlara atfettiği anlam alanları zamanla değişebilir. Bazı değerler anlamını kaybedebilir, menfi ya da müspet yeni ve farklı anlamlar kazanabilir.

Kaynakça

Assmann, J. (2022). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları.

Schami, R. (2015). *Sophia Veya Tüm Hikâyelerin Başlangıcı*. (Çev. Sevinç Altınçekiç), Epsilon Yayınevi.

Halbwachs, M. (2019). *Kolektif Bellek*. (Çev. Zuhâl Karagöz), Pinhan Yayıncılık.

<https://alchetron.com/Rafik-Schami>[26.05.2023]

<https://www.goethe.de/ins/eg/ar/kul/sup/ali/uak/per.cfm?personId=667> [2.07.2023]

<https://kataranovels.com/novelist/%D8%B1%D9%81%D9%8A%D9%82%D8%B4%D8%A7%D9%85%D9%8A/> [10.07.2023]

İlhan, M. E. (2015). Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies*, 10(8), 1395-1408.

İlhan, M. E. (2018). *Kültürel Bellek: Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Doğu Batı Yayınları.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi.

Soysal Eşitti, A. (2021). Necati Cumalı'nın Makedonya 1900 Adlı Eserinde Kültürel Bellek İnşası. *Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Necati Cumalı Özel Sayısı, 109-135.

Tümtaş, S. M. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma: Kentsel Mekânda Ayrışma Dinamikleri*. Detay Yayıncılık.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.